

„Znanija“ jako klíčový výrobní faktor.

Cílem tohoto textu je ukázat, že současné rozdělení tzv. výrobních faktorů na práci, půdu, kapitál, podnikání a znalosti je jenom důsledkem nepochopení toho, že vše, co nazýváme „ekonomikou“ nebo ještě lépe jako proces „hospodařením“ se odehrává ve svém základu mezi člověkem na straně jedné a přírodou na straně druhé. Dá se říci, že veškerá hospodářská činnost se odehrává v prostředí člověka a stojí na základních procesech, které probíhají jak v jeho vnitřním prostředí, tak i v jeho vnějším prostředí, a samozřejmě řada z nich prochází jejich rozhraním a představují významnou skupinu vztahů mezi vnitřním a vnějším prostředím lidského jedince. Stejně tak se dá zcela neatropocentricky uzavřít, že hospodářská činnost je jedním z mnoha procesů probíhajících v prostředí a přírodě jako jeho subsystému a jeho nositelem je evoluční odnož jevu zvaného život s názvem Homo sapiens sapiens. Prostředí v sobě obsahuje veškeré možnosti sociálně ekonomických procesů a je to lidský jedinec, který je prostřednictvím své nervové soustavy nebo jednodušeji řečeno, pomocí své mysli, odhaluje. Nejde o nic výjimečného, toto zkoumání možností prostředí je vlastní všem organismům od bakterií přes rostlinstvo až k primátům nebo naopak. Pokud můžeme hovořit o zobecněném způsobu, kterým se člověk propojuje se svým prostředím a utváří své poznání o tomto prostředí právě jako systém znalostí, a na základě tohoto poznání potom tvoří nové hodnoty, které může uplatnit v hospodářském procesu, pak můžeme hovořit o níže uvedeném třívrstevném procesu. Tento proces se odehrává mezi virtuálním a reálným světem, který se v případě hospodářského procesu jako antropogenní činnosti propojuje přes lidskou mysl. Jde o zafixování představy nové hodnoty, potom o naplňování postupných cílů a prostředků směřujících k této nové hodnotě jako konečnému cíli a následně o jejich realizaci.

Na tomto místě je nutné zdůraznit, že je to právě proces získávání znalostí, utváření poznání a obecně tvorby nových hodnot k uspokojování základních a

odvozených potřeb, který je konstituován na základě reflexe mezi procesy poznávání prostředí a manipulace s prostředím. Lidské rozhodování a následné jednání neprobíhají na základě úplného vědění, ale pouze na základě nedokonalého poznání, které je dále narušováno nejen paralelně probíhající manipulací s prostředím, která má svůj zdroj v lidském konání, ale i celou řadou probíhajících změn, které probíhají nezávisle na působení člověka. To, co se daří přírodním vědám ve vztahu k prostředí v jejich metodologii víceméně dokonale oddělit, tedy procesy kognitivní a manipulativní, s tím se společenské vědy nedokážou a dokonce ani nemohou vypořádat. Pokud tedy vědecké paradigma přírodních věd zní: můžeme se mýlit, pak společenské paradigma věd společenských musí nutně znít: nemůžeme se nemýlit. O ekonomii to platí v plné míře a podobné je to s teorií financí. Manipulace s objektem zkoumání je zejména v případě finančních trhů příliš snadná a také příliš lákavá a míra reflexivity objektu a subjektu zkoumání je velmi vysoká. Na straně druhé platí, že je to především výrobní proces, kde se uplatňované znalosti nejvíce blíží vědění a míra nejistoty je relativně nízká. Přesto je třeba mít neustále na vědomí o jakých znalostech je v textu řeč. Zda jde o znalosti o přírodě, společnosti nebo dokonce o znalosti o samotných znalostech. V každé této skupině je míra reflexivity mezi subjektem a objektem zkoumání a tím i míra nejistoty co do pravdivosti zcela odlišná. Komplexita obecného termínu „znalosti o našem prostředí“ zase ne zcela vyhovuje ústřednímu tématu tohoto textu, kterým jsou znalosti jako výrobní faktor. Naše znalosti o našem prostředí totiž nejsou jen výsledkem užívání rozumu, ale nemenší měrou se na něm podílí naše city a schopnost víry.

A nyní popis třívrstvého procesu, který je obecně znám pod názvem finální nexus. В первом пласте, который полностью находится в виртуальном мире, лежит создание представления конкретного человека о той конкретной потребности, о том новом благе, которое относится куда-то к не совсем

определенному будущему. Представление с необходимостью направлено от человека к этому представлению. В этом пласте от конкретного человека требуется, прежде всего, воображение. Человеческий индивид, стоящий объективно на пределе между действительным и виртуальным миром, направляет свою фантазию в область удовлетворения своих потребностей и создает свое аутентичное представление о них, их образ. В виртуальном мире своей фантазии он находится также в тот момент, когда наблюдает за предметом своего желания или потребности, находящейся в действительном мире или когда для него такой образ объекта потребности или желания каким-либо образом опосредствуется из его внешней среды.

Во втором пласте лежит постепенное размещение средств сквозь насквозь временем, причем несколько раз туда и обратно, между обнаруженной потребностью или благом, как целью и реальностью, в которой мы находимся, причем таким образом, что как следствие образуется некая цепь последовательных целей и одновременно средств, причем в нашей мысли или где-то на бумаге (папирусе, пергаменте или ином носителе) появляется возможный план их реализации. Отдельные средства могут содержать как человеческие источники, так и капитал, и его носители. Этот шаг требует уже не только фантазии, но прежде всего достаточного уровня знаний и соответствующего познания не одной лишь актуальной реальности, к которой представление о реализации будущего блага относится как к своей исходной точке, но также способности осознавать возможные сценарии будущего развития этой актуальной действительности. Тем не менее, весь второй пласт этого процесса также полностью лежит в виртуальном мире за исключением того, что в действительный мир могут попасть частичные или полные планы на действительных носителях или посредством межличностной коммуникации между человеческими индивидами. В рамках этого пласта,

таким образом, может происходить частичная коммуникация между виртуальным и действительным миром, причем эта коммуникация имеет свое происхождение в виртуальном мире.

Следует третий пласт, в котором мы стремимся запланированные шаги реализовать и таким образом получить желаемое благо, удовлетворить свою потребность, которая в случае успеха станет составной частью нашей новой будущей реальности. Здесь уже не достаточно одной лишь фантазии или знаний. Здесь необходимо умение, может быть даже немного мудрости и покорности. Реализация плана закономерно представляет собой также обнаружение малых или больших ошибок или заблуждений, созданных в процессе планирования. В этом случае для устранения проблем необходимо снова вернуться из положения новой достигнутой реальности в весь трех-пластовый процесс, безотносительно к тому проверка (контроль процесса) будет касаться лишь достижения ближайшей частичной цели или будет сделан контроль всего процесса включительно первичного представлению о данной конечной потребности в новом положении. Во всяком случае, в процессе реализации опять происходит коммуникация между действительным и виртуальным миром и на этот раз эта коммуникация исходит из реального мира. Реализация, третий пласт удовлетворения потребности необходимо лежит в реальном мире и протекает в реальном времени, но это не исключает повторной коммуникации с виртуальным миром. В третьем слое одновременно с реализацией реальным временем подвигается также человеческий индивидуум.

Третий слой этого процесса кроме удовлетворения его конкретной потребности или создания нового блага приносит человеку также еще один важный результат и приобретение, своего вида достояние, которым является опыт. Первоначальный опыт дан во втором слое процесса. В

рамках реализации он постепенно накапливается и остается в собственности человеческого индивида после его окончания. Опыт - это результат коммуникации с обратной связью, протекающей в рамках третьего, а частично и второго слоя процесса между виртуальным и действительным миром. Опыт становится составной частью действительного мира в тот момент, когда он вносится на какой угодно носитель или когда каким угодно образом передается или даже институализируется.

Этот трех пластовый процесс протекает с незапамятных времен, безотносительно ко времени или актуальным общественным отношениям. Существует предположение, что человек, индивидум иначе действовать не может, если конечно, речь не идет о чуде. То есть безразлично, идет ли речь о капитализме или социализме, феодализме или о чем-либо ином. Однако если этот трех пластовый процесс представляет собой путь к удовлетворению потребностей, то можно сказать, что он является инструментом для удовлетворения потребностей, и, следовательно, de facto тем, что называется организацией. Это заключение одновременно дает ответ также на вопрос, чем является организация в большей степени: институтом или процессом. В общем можно, несомненно, заключить, что в данном контексте это институционализированный процесс, то есть, что сущностью организации является именно описанный выше процесс.

Současné skupiny výrobních faktorů, tak jak se objevují ve většině ekonomických teoretických prací, a mezi kterými existuje víceméně ustálená pětice práce, půda, kapitál, podnikání a znalosti, jsou ve své podstatě historickými slepenci, tak, jak se z původní, tisíce let patrné staré dvojice „půda a práce“, která nejlogičtěji zastupovala přírodu a člověka, začaly vydělovat v procesu poznání hospodářských procesů další faktory, které postupně zaujímaly rovnoprávné postavení v teorii, ale ve skutečnosti zůstávají pouhými deriváty

základního páru. Toto zmatení „russelovských“ logických typů má v případě výrobních faktorů nejen charakter omylu, ale i záměru, spočívajícího v tom, aby měl lidský jedinec pocit, že on sám není subjektem, ale pouhým objektem sociálně ekonomických procesů a že není v jeho schopnostech je jakkoliv ovlivnit. Řada současných ekonomických teorií, zejména těch, které personifikují trhy jako jakousi transcendentní bytost, jsou jen přímým pokračováním šamanismu, který pracoval s odvěkým strachem lidí ze všeho, co je nějakým způsobem přesahuje, tedy z přírody a smrti, kterou život nutně přináší, a zároveň s tímto strachem utváří pocit sociální nekompetence, která dále usnadňuje proces naprostého zotročení lidského jedince, i když bez okovů. Na druhé straně tyto ekonomické a společenské teorie utvářením nového transcendentna přispívají k zakrývání existence, postavení a role diskrétních elit, které jsou skutečnými hybateli a často i majiteli zdánlivě všemocných a samo se utvářejících trhů. Znovu zde vystupuje do popředí potřeba překonat ve společenských vědách popperovskou univerzalitu vědecké metody a uvážit nepoměrně vyšší stupeň reflexivity a tím i nejistoty závěrů ve společenských vědách. Možná by na tomto místě bylo prospěšné aplikovat na ekonomii tezi, že chybami se člověk učí a připustit něco jako plodný omyl. To by umožnilo konstruovat ekonomické hypotézy a teorie blíže praxi, bez nebezpečí, že je popperovská falsifikace při prvním praktickém úkazu, který se teorii vymyká, celou dosavadní práci nadobro zničí. V ekonomii se prostě nemůžeme dříve nebo později nemýlit, ale to neznamená, že naše hypotézy nejsou přínosné a užitečné pro praxi. Ekonomie se zoufale snaží napodobovat přírodní vědy, zvláště pak newtonovskou fyziku, ale nemůže uniknout před lidskou iracionalitou, nedokonalými informacemi a především před reflexivitou mezi veličinami, které máme zkoumat. Příkladem může být pokus o představení nabídky a poptávky jako dvou nezávislých jevů, jejichž vztah je předmětem zkoumání ekonomické vědy. Výsledky jsou zajímavé, ale s praxí se poměrně významně míjejí. Ekonomie nemůže v rámci svých teorií a hypotéz nikdy

představit něco jako plán konstrukce vysoce účinného stroje, spalovacího motoru, elektrárny nebo plynovodu, prostě něčeho, čemu se říká „well formed.“ Hospodářské procesy, stejně jako procesy společenské prostě nebudou nikdy well formed, důležitější pro ně je to, jak je lidé přijímají. To, že ekonomie v rámci svého toužebného přibližování se k přírodním vědám člověka zcela potlačila nebo z něj učinila preparát „homo economicus“ vede k tomu, že se nám často zdá, že ekonomické teorie slouží spíše nějakému transcendentnímu jevu nebo bytosti než živému člověku a jeho společenstvím.

Pokud se zaměříme na pětici výrobních faktorů a podíváme se na ně z hlediska výrobního faktoru „znalosti“, pak postupně dojdeme k závěru, že znalosti tvoří základ každého z nich. Znalosti samy o sobě jako výrobní faktor mají v sobě ukrytu základní schopnost, totiž to, že emancipují lidská přání od potřeb a teprve tato emancipace umožňuje fungování jakékoliv rozšířené reprodukce a tím i jakékoliv ekonomiky v pravém smyslu toho slova. Pouhé uspokojování potřeb nemůže nikdy vytvořit moderní hospodářský systém, protože v sobě neobsahuje dostatek pozitivních motivací. Na druhé straně naprostá převaha přání nad potřebami a jejich přemíra nutně vede k systémovým krizím, protože přání mají tu vlastnost, že jich je nutně vždy více než zdrojů, které je mohou uspokojit. Neuspokojená očekávání splněných přání potom vedou ke ztrátě důvěry v hospodářský systém, ve kterém tato přání vznikají, což vede zákonitě k prohlubování krize. V tomto ohledu je masové vyvolávání přání a očekávání s nimi spojených z hlediska sociálně ekonomického velice riskantní a nutně vede k bodu zlomu, při jehož překročení se stávají z motoru ekonomického rozvoje motorem krize a možného rozpadu společnosti. To platí jak pro politické sliby a kampaně tak pro marketingové a reklamní hry všeho druhu.

Práce je, ať už chceme nebo nechceme, v každém ohledu postavena na znalostech. Fyzikální vztah pro práci hovoří o tom, že jde o energii působící po určité dráze. Z toho vyplývá, že energie je vydávána podle určité sofistikované

informace, protože slovo dráha v sobě ukrývá nejen časoprostorovou informaci, protože každá dráha vede odněkud někam a projít ji trvá určitý čas, ale dráha má také svůj možný, velice rozmanitý tvar. Jestliže připustíme neblahé ideologické rozdělování a nesmyslné třídění práce na práci fyzickou a duševní, pak se dá říci, že čistě fyzická práce nutně stojí na znalostech, které jsou ukryty v pokynech, které přicházejí z jeho vnějšího prostředí a podle kterých potom člověk fyzickou práci mechanicky vykonává, a práce čistě duševní potom stojí na znalostech, které vycházejí z lidského jedince do jeho vnějšího prostředí a tam nacházejí určitou, předem nespecifikovanou a do značné míry předem nespecifikovatelnou odezvu. Každému myslícímu člověku je přitom jasné, že práce je jenom jedna a obsahuje pouze rozdílnou míru poměru znalostí, které mají svůj zdroj ve vnějším či vnitřním prostředí lidského jedince a které následně působí na biometrické schopnosti a vyvolávají větší nebo menší objem fyzického výkonu a následné manipulace s prostředím s těmito znalostmi spojeným.

Podnikání je potom propojením duševní a fyzické práce, protože jde o cílený transfer znalostí mezi vnitřním a vnějším prostředím lidského jedince, který může zahrnovat i tvorbu těchto znalostí. Je důležité si uvědomit, že vynikající klasičtí podnikatelé doby Karla Marxe byli velmi často také vynikajícími vědci, techniky a vizionáři v nejlepším smyslu toho slova. Jména jako Watt, Edison, Tesla, Křížík, Westinghouse, Benz, Kolben jsou jen malým výčtem této skutečné podnikatelské elity druhé poloviny 19. století. Snad i proto se i v Marxových pracích, jak bude ukázáno níže, objevuje, byť velmi okrajově, úloha znalostí a zmínky o společné a všeobecné práci. Opravdu nešlo nevidět to fascinující propojení znalostí, pracovitosti a morální integrity v osobnostech těchto vynikajících mužů. Bohužel, Marx a jeho následovníci, především z řad ideologů třídního boje nebyli nikdy sto uvědomit si skutečný charakter práce, protože by se jim zhroutila celá jejich vize třídní nenávisti a třídního boje a s ní i

celá teorie tříd a historický materialismus. Dnes víme, že dělnická třída nebyla nikde v průběhu 19. a 20. století hybatelem žádné z revolucí, ať již úspěšných nebo neúspěšných. Byla sice v rámci sebepotvrzujících se ideologických a historicko-materialistických rituálů na piedestal hegemonu revoluce vynášena, ale skutečnost byla jiná. Glorifikace dělnické třídy ovšem umožnila následně snadněji zdůvodnit násilné vyvlastňování rolnictva v rámci zostřujícího se třídního boje. Dobře to věděl především Lenin, který svou VŘSR postavil na dlouhodobé latentní nespokojenosti rolníků a krátkodobé intenzivní nespokojenosti prakticky všeho ruského lidu s důsledky války. I proto byly základními dokumenty VŘSR Dekret o půdě a Dekret o míru. Úspěch stolypinské agrární reformy, která počítala s farmářským způsobem hospodaření v Rusku, by bolševické plány zcela znemožnil. I proto musel Pjotr Stolypin v roce 1911 v kyjevském divadle zemřít. Jestli totiž totalita něco nesnáší, pak je to podnikatelský svobodný duch a transfer znalostí bez kontroly. V tom jediném se jistě bolševici a car dokázali rychle shodnout.

Kapitál není ve své podstatě ničím jiným než znalostmi uloženými na konkrétním nosiči. Je lhostejno, zda jde o peníze, stroje, věci movité nebo nemovité. To, co je důležité je to, že tyto věci jsou sofistikované, tedy mají v sobě uložené určité penzum znalostí, které utvářejí potenciál této věci vytvořit ve spojení s ostatními výrobními faktory synergické či jiné multiplikační efekty. Na tomto místě je nutné si uvědomit, že takovým nosičem nebo spíše nositelem je velice často právě člověk. Znalosti tedy nemusí být obsaženy pouze na mrtvých nosičích, ze kterých je stejně musí dříve nebo později sejmout a použít člověk. Navíc, člověk jako nositel znalostí se zákonitě dostává mezi položky fixního kapitálu. To vnáší zajímavé souvislosti do klasického základního vzorce kapitálu, tak, jak ho kdysi formuloval Karel Marx a jak bude ukázáno níže. Dlužno podotknout, že níže uvedená interpretace základního vzorce kapitalismu

by v reálném socialismu pro studenta znamenalo vyloučení ze všech škol a pro učitele možné vyhnání z akademické obce.

Veškeré tyto čtyři výrobní faktory jsou obsaženy ve výše uvedeném třívrstevném procesu, ve kterém dochází k interakci člověka s jeho prostředím. A je to právě prostředí, které tvoří onen pátý výrobní faktor, ten, ze kterého se celý proces snaží těžit, ale který zároveň není pasivní kulisou hospodářského procesu, ale aktivně se ho účastní. V klasickém výkladu se prostředí nazývá půda. Nahlíženo úzce je i půda prodchnuta poznáním, protože slovo půda už předpokládá určitý konkretizující kulturně-emancipační proces od pojmu příroda. Navíc, jako výrobní faktor musí mít v sobě půda již nepochybně obsaženy prvky nějakého právního systému nebo obecně systému vnějších pravidel, které jsou produktem lidské mysli. Můžeme proto uzavřít, že hospodářský proces je jednou z her mezi lidským jedincem a jeho prostředím, přičemž oba tito hráči jsou každý svým způsobem existenčně podmíněni a nejsou ve svém rozhodování v této hře nezávislí. Popis tohoto podmínění je velice obtížný, ale pro tento výklad postačí konstatování, že ani jeden z hráčů nemůže tuto hru hrát sám. Zdánlivě je ta hra velmi nerovná, protože prostředí lidského jedince v mnohých směrech významně přesahuje a tento přesah je zdrojem existencionálních strachů, které člověka významně svazují. Ale člověk není v této hře zcela bezmocný a nicotný, protože má na své straně také nekonečný potenciál své fantazie, znalostí a dovedností. Je to právě svět lidského poznání, který významně mění prostředí a zároveň se stává jeho součástí. Člověk má na své straně i svět vlastního citu, víry a důvěry, ale tyto světy nejsou předmětem tohoto výkladu. Jsou to světy bez konce s nekonečným bohatstvím a možnostmi. Jsou proto i takové partie hospodářského procesu, jako hry mezi člověkem a jeho prostředím nebo v zúženém pojetí mezi člověkem a přírodou, kdy je člověk svému prostředí více než jen důstojným partnerem a spoluhráčem. Ale právě tam, kde má jeden z hráčů významnou převahu, začíná být patrné, že hra se začíná kazit a přestává

být prostředkem uspokojení, ale stává se pro jednoho nebo oba hráče zdrojem utrpení a zmaru. Důležité ovšem je i to, že lidské znalosti a poznání jsou světem, prostředím, které je důstojným partnerem zároveň součástí onoho základního prostředí bez přívlastků. Když Karel Marx a jeho následovníci píší o vykořisťování pak, mají pravdu jen z malé části. V určitých fázích hry dochází takovému chování člověka, který si bere u přírody nebo ze svého prostředí energetické zdroje a přitom svého partnera poškozují. Klasické vykořisťování člověka člověkem se však odehrává už pouze na půdorysu toho, co bylo získáno společným úsilím lidí z přírody. Lidé jsou nutnou součástí prostředí lidského jedince, protože jeho existence je významně sociálně podmíněna. Člověk nemůže překročit v rámci hospodářské činnosti určitou míru poškození svého sociálního prostředí, protože by to znamenalo jeho vlastní zánik. I proto se dnešní nadnárodní korporace snaží o to, aby oddělily sociální prostředí, kde podniká od sociálního prostředí, kde žijí její elity. Oddělování jednotlivých typů prostředí na kulturní, sociálně ekonomické a podobně vede hledání dílčích antagonismů, které zakrývají podstatu toho, že jde vždy o hru mezi jedincem a jeho prostředím. Jedinec si může vytvářet mrtvé stroje a nástroje, stejně jako i organizace a korporace, které zahrnují lidi i ostatní organismy, ale pořád je to jeho hra. Hra jednotlivce a jeho mysli s prostředím. Řečeno slovy Gregory Batesona, lidská mysl a příroda tvoří nezbytnou jednotu, ale lidská mysl je schopna překročit rámec přírody jako ontologické reality a pronikat do řady jiných světů. Jediné co lidská mysl nemůže nikdy překonat je obecné prostředí, protože je vždy větší než subjekt, který se k němu vztahuje.

Nabízí se otázka, jak se tedy znalosti, tento klíčový výrobní faktor nechávají spoutat a ovládat ku prospěchu nepochybně stále se zužující diskrétní elity. Zdánlivě se zdá, že lidská mysl se nedá spoutat, že znalostní proletariát je zárodkem budoucích změn, ale současná praxe ukazuje, že tomu tak není. Praxe jasně ukazuje, že nové nonkonformní myšlenky a znalosti mají stále méně šancí

k tomu, aby získaly vliv na prostředí. Je to způsobeno dvěma klíčovými faktory. Tím prvním je právní ochrana duševního vlastnictví a tím druhým je ovládání médií těmi elitami, které si zároveň uzurpují znalosti pro sebe. Tak se na jedné straně daří celou řadu důležitých, aktuálně nepohodlných znalostí odkoupit a schovat v trezorech a na straně druhé je rozpouštět a relativizovat v záplavě nedůležitých nebo nějak zavádějících informací a pseudoznalostí, kterými nás zavalují média. To vede ve svém důsledku k tomu, že lze pod ochranou státu a jeho jurisdikce dosáhnout stavu, kdy se podnikání jako činnost, která sebou nese riziko ztráty a odměnou za toto riziko je přiměřený zisk, mění v mocenský zápas o rentu z veřejných prostředků, která plyne z monopolního postavení určitého systému znalostí ve vlastnictví soukromého sektoru právě ve vztahu k sektoru veřejnému.

V rámci tohoto textu si dovoluji mimo jiné dva citáty Karla Marxe z druhého svazku jeho „Grundrissů“, které se týkají možných proměn obsahu pojmu fixní kapitál.

„Úspora pracovní doby se rovná růstu volného času, tj. času pro plný rozvoj individua, který zase působí zpětně na produktivní sílu práce jako největší produktivní síla. Z hlediska bezprostředního výrobního procesu může být pokládána za produkci fixního kapitálu, přičemž tento fixní kapitál je sám člověk. Rozumí se ostatně samo sebou, že sama bezprostřední pracovní doba nemůže zůstat v abstraktním protikladu k volnému času – jak se to jeví z hlediska buržoasní ekonomie“

Vývoj fixního kapitálu ukazuje, do jaké míry se všeobecné společenské, „knowledge“, stalo bezprostředním produktivní silou a do jaké míry se pak podmínky procesu společenského života samotného dostaly pod kontrolu „general intellect“ a byly přetvořeny v souladu s ním. Do jaké míry jsou síly společenské produkce vyprodukovány, ne toliko ve formě vědění, ale také jako bezprostřední orgány společenské praxe, reálného životního procesu.

Je evidentní, že již před půldruhým stoletím si Karel Marx uvědomoval důležitou roli znalostí v hospodářském procesu. Ta byla postupně v jeho díle důsledně potlačována, protože jinak by nebylo možné plně rozvinout marxisticko-leninskou revoluční praxi, postavenou na třídní nenávisti. Jak ale dnes rozumět jádru Marxovy myšlenky, možná spíše vize, totiž konstatování o produkci fixního kapitálu, kterým je sám člověk? Na trnité cestě k pochopení této metodologicky významné Marxovy poznámky je třeba se zastavit u jiné jeho myšlenky a pojmu všeobecné práce, resp. „všeobecná produktivní síla lidské hlavy“. V Grundrissech totiž Marx podotýká, že *„tou měrou, jak se rozvíjí velký průmysl, se vytváření skutečného bohatství stává méně závislým na pracovní době a na množství vynaložené práce než na síle činitelů, kteří se v průběhu pracovní doby uvádějí do pohybu a kteří sami zase – jejich síla a působnost – nemají žádný vztah k bezprostřední pracovní době, kterou stojí jejich výroba, nýbrž závisejí spíše na všeobecném stavu vědy a na pokroku technologie, čili aplikace této vědy ve výrobě“*. Ve třetím díle Kapitálu se Marx zmiňuje o tom, že *„je třeba rozlišovat mezi všeobecnou prací a společnou prací. Obě hrají svou úlohu ve výrobním procesu, přecházejí jedna v druhou, ale obě se také liší. Všeobecná práce je každá vědecká práce, každý objev, každý vynález. Je podmíněna jednak kooperací současníků, jednak využíváním prací předchůdců. Společná práce předpokládá bezprostřední kooperaci jednotlivců“*. Ve strojích a výrobních zařízeních účinkují přírodní živly, síly a zákonitosti v podobě účelné pro člověka, a tak „všeobecná práce“ naplňuje Descartovu vizi, jak se lidé stanou „jakoby pány a vládci přírody“ jak se uvádí v jeho Rozpravě o metodě. Descartes byl ovšem dítětem osvícenství, které bylo obdobím, které věřilo na vládu rozumu a schopnost rozumu pochopit a ovládnout svět. Byla to dogmatická extrémní reakce společnosti na středověká dogmata jediné pravé víry. Nicméně osvícenství, jakkoliv dnes již překonané, přineslo lidstvu ohromný technický rozvoj a celou řadu svobod, ale také celou řadu krvavých lázní.

Procesy, které Karel Marx vyvozuje a předjímá z pozice dobové reality poloviny 19. století, dnes můžeme sledovat s určitým nadhledem 21. století a můžeme je i určitým způsobem z hlediska času zpětně rozdělit na určité úseky. Určitou první etapu, představoval klasický industriální kapitalismus, který zkoumali Marx, Engels a Lenin. Všeobecná práce v této etapě má podobu strojů a technologických výrobních procesů, které ovládají pracovní rytmus dělníka s neúprosností přírodního zákona. Proto mohou hrát stroje sociálně ekonomickou úlohu konstantního kapitálu, který vysává nadhodnotu z živé a bezprostřední práce dělníka. Z toho plyne i nutná – a relativně pokroková – společenská role buržoazie jako třídy akumulující do výrobních prostředků. Ty jsou produktem práce vědců, konstruktérů a inženýrů, kteří většinou vstupují do ekonomických procesů v sociálně ekonomické, vlastnické roli soukromovlastnických malovýrobců. Jejich práce není produktivní pro kapitál, ale její výsledky jsou kapitálem nakupovány jako „jiné zboží“. Pokud ovšem tento vědecko-inženýrský, znalostní nebo „kognitární“ personál vystupuje v roli námezdní pracovní síly (zpočátku velmi nepočetné), představuje součást tzv. souhrnného pracovníka, rozděleného dělbou práce, a po sociálně ekonomické stránce je pro kapitál bezprostředně produktivní. Podle Marxových kritérií tvoří dokonce tento personál bez řídicích pracovníků součást dělnické třídy. Proč nejsou řídicí pracovníci, pracující za mzdu, součástí proletariátu, to zůstává tajemstvím. Problém je v tom, že když máte podle teorie k dispozici toliko dvě třídy, jedna je pro ty dobré a druhá pro ty špatné, a k tomu tezi, že tato teorie je správná, protože je pravdivá a pravdivá je proto, že je správná, pak vám nezbývá než každého lidského jedince nacpat do jedné z tříd mezi hodné či zlé nebo ho prostě odstranit ze hry. Zastánci marxismu-leninismu byli pilní v tomto smyslu v rámci politické teorie i praxe. Odstranili v rámci zostřujícího se třídního boje ze hry dočasně nebo navždy desítky miliónů lidí. Klasický kapitalismus volné soutěže, nahlížen optikou třídního antagonismu, neustále zkracoval podřízením živé práce práci mrtvé pracovní dobu nutnou a tím produkuje volný čas, zároveň

však tento volný čas neustále přeměňuje v nadpráci a nadhodnotu, nemluvě už o tom, že jej promrhává existencí rezervních armád nezaměstnaných.

Druhou etapu představuje „postmoderní“ kapitalismus, jehož „logiku“ naznačuje Marx v „Grundrissech“. Všeobecná práce má nejen zvěcnělou podobu, nositelem všeobecné práce se stává i konkrétní, živá a bezprostřední práce každého pracovníka – práce společná, tedy různým způsobem specializovaná, koordinovaná a kooperovaná. Práce vědců, inženýrů a konstruktérů se stává masově přímo a bezprostředně produktivní pro kapitál. Zmínění pracovníci hrají v bezprostředním výrobním procesu vlastnicko-třídní funkci „kognitárního“ (znalostního) proletariátu. Vědecky kvalifikovaná práce je práce všeobecná v nejvyšším stupni dokonalosti. Práce všeobecná se klade jako práce společná v „továrnách“ na vědecké poznatky, v nichž se rozvíjí základní a aplikovaný výzkum i výrobně technická a technologická aplikace vědeckého poznání přírodních zákonů.

Problém, kterému dnes čelíme, spočívá v tom, do jaké míry role intelektuální práce a znalostí s ní souvisejících modifikuje základní Marxovo schéma odcizení práce od jejich objektivních podmínek a úlohu revoluce jako nástroje jejich objektivního přisvojení. Pokud se podíváme do oblasti internetových služeb, pak vidíme, že produkce, směna i spotřeba jsou takřka neoddělitelně provázané a někdy dokonce zaměnitelné až totožné. Veškeré fáze výrobního procesu probíhají on-line, jaksi najednou. Marxovy teze o zbožním fetišismu, ve kterých tvrdí, že vztahy mezi lidmi nabývají podoby vztahů mezi věcmi, musí tedy být přehodnoceny. Jde o to, že v současném tržním hospodářství objektivní tržní vztahy mezi věcmi často spíše nabývají fantasmagorické podoby kvaziosobních vztahů mezi lidmi. Podstata tehdejšího i nynějšího omylu spočívá v tom, že vztahy mezi věcmi jsou velkou iluzí a umělým konstruktem, který má umožnit konstrukce dalších vztahů, ale věci k sobě prostě žádný vztah mít nemohou už vůbec ne ty „objektivní tržní“. Skutečnost je taková, že lidé se více

věnují zprostředkovávání vztahu mezi věcmi než vztahům mezi sebou navzájem. To lze jistě nazvat svého druhu „fetišismem“, ale na straně druhé má tento trend významný vliv na kvalitu individuálních lidských svobod. Závislost na tržní ekonomice a především neustálé směně je jistě nepříjemná, ale je civilizovanější než vazalství nebo dokonce fyzické donucování. Je třeba si uvědomit, že když peníze přestanou sloužit jako prostředky vztahů mezi lidmi, pak se lidé stávají bezprostředně nástroji jiných lidí. Peníze jsou jen zdánlivě pouhým nástrojem zla. Jsou především institucionalizovanou důvěrou v hospodářský systém a přinášejí z aktuálního i historického pohledu více dobrého, než si dokážeme představit a uvědomit, zejména když jich máme nedostatek.

Marxova „všeobecná práce“ nabývá v této postmoderní etapě nové podoby, která se obvykle rámuje pojmem „znalostní ekonomika“. Spočívá v překonání hranice mezi pracovní dobou a volným časem. Patří ke zvláštnostem vědecké práce jako práce konkrétní a živé, že vědec přemýšlí nad svým problémem podvědomě, i když spí. K rozvoji pracovní schopnosti člověka přispívá mnohostranná kultivace lidské osobnosti jako takové, rozvíjející se ve volném čase, včetně takových stránek, které mají na první pohled od výrobní činnosti značný odstup, jako je vzdělání, umění, rodinné vztahy, sexuální vztahy, sport apod. Klíčovou úlohu hraje v tomto procesu bezpečnost prostředí a z ní vyplývající individuální pocit bezpečí, který teprve umožňuje plný rozvoj lidské osobnosti. Za podmínek, kdy se prolamuje rozdíl mezi volným časem a pracovní dobou, což je možné jen při tvořivé, nejen vědecké práci, ten, který zaplatil klasickou taxu odpovídající reprodukci pracovní síly, byť i v nové historické dimenzi, získává zdarma obrovský tvůrčí potenciál volného času, což má stejný efekt, jako kdyby si bezplatně přivlastnil další objem pracovní doby. Navíc značnou část tohoto času může velmi efektivně využívat tím, že rozvine podnikání v oblasti vzdělávání i různých služeb, ve kterém mu sami vykořisťování znalostní dělníci budou platit ze své hodnoty pracovní síly nemalé

částky na další zvyšování kvalifikace, zdravotní údržbu, ochranu zdraví či kulturu a samozřejmě bezpečnost. Problém projekce Marxových vizí na dnešní realitu spočívá v tom, že v dnešní době schází bezprostřední vlastník takových hodnot, onen klasický kapitalista. Unitárně ztělesněné zlo se tak rozpadá do celých skupin manažerů a stává se víceméně institucionálním.

V tomto smyslu lze hovořit o tom, že kapitál se může při vykořisťování všeobecné práce jakoby vrátit do období, kdy základní metodou výroby nadhodnoty byla produkce absolutní nadhodnoty na základě růstu pracovní doby nutné, cestou prodlužování pracovní doby. Všeobecná práce kladená jako práce konkrétní, živá, bezprostřední a společná spočívá v přeměně volného času v rozhodující formu společenského bohatství a využívání volného času pro rozvíjení lidských schopností. Je to především v profesně zaměstnanecké stránce společenské struktury, kde dochází k přechodu od částečného, dělbou práce rozkouskovaného pracovníka k pracovníku „scelenému“, zbavenému navíc mnoha člověka nedůstojných a zbytečně omezujících praktik obsluhy stroje. Je to ale i v oblasti sociálně ekonomické, kde se otevírá časový prostor i technicko-profesní možnosti pro spojování pracovních a vlastnických aktivit, pro rozvíjení vlastnické spoluúčasti zaměstnanců.

Stane-li se všeobecná práce v nejvyšším stupni dokonalosti – tedy práce „znalostního proletariátu“ – objektem vykořisťování, nastává složitý a rozporný proces. Na jedné straně jakoby se pouze reprodukovalo podřízení živé a konkrétní práce práci mrtvé, zvěčnělé: počítač si podřizuje konkrétní živou práci „sceleného“ vědeckého dělníka stejně, jako si stroj klasického typu podřizoval práci klasického částečného industriálního dělníka. Ani tvořivou vědeckou práci nelze vykonávat bez toho, aby byl „znalostní dělník“ připuštěn k složitým věcným systémům a technologiím, energetickým zdrojům apod. Tyto systémy jsou ale vlastnictvím kapitálu, který navíc kočuje po světě. Vytváří se nová forma podřízení práce kapitálu, která z čistě ekonomické sféry přesahuje do

oblasti politické a psychologicko-morální. Chce-li se tvořivý znalostní dělník seberealizovat, musí přijímat dispozice kapitálu a následovat ho po světě proto, aby byl připuštěn k svému nutnému věcnému doplňku, v souladu s pohybem masy a míry zvláštního zisku. Vědecky kvalifikovaná pracovní síla zůstává nadále zdrojem zvláštní nadhodnoty, avšak vlastník této pracovní síly ztrácí ve světě globálních nadnárodních monopolů i formální možnost s tímto svým vlastnictvím svobodně disponovat. Jinak řečeno: zbožím již není vědecky kvalifikovaná pracovní síla, nýbrž člověk – nositel této pracovní síly. Připoutáním vědecky kvalifikované pracovní síly – nositele všeobecné práce – tak „znalostní kapitál“ napomáhá k vyčerpání funkčnosti buržoazního pojetí svobody lidské osobnosti. Znovu je třeba připomenout moderní vědecké metody manipulace vnitřního prostředí člověka prostřednictvím genetického inženýrství, farmak, ale i cíleného tlaku médií. Takové manipulace směřují jednoznačně k něčemu, co se dá nazvat privatizací lidské osobnosti.

Na druhé straně ale probíhá i zcela protichůdný proces. Likvidace nekvalifikované práce ve prospěch tvořivé činnosti vytváří situaci obdobnou manufakturnímu stadiu kapitalismu. Kapitál sice může znalostního proletáře libovolně přesouvat po světě, může využívat finanční, seberealizační a také kariérové motivace v měřítku, které neměl a nemá dělník obsluhující stroj. Může provádět i určitou selekci podle míry „úrodnosti“ jednotlivého tvořivého pracovníka. Konec konců ho ovšem k výrobním prostředkům připustit musí, neboť jinak by nezískal mimořádnou nadhodnotu. Je s tímto dělníkem spojen pupeční šňůrou, a to tím těsněji, čím více mizí klasická industriální práce a znalostní dělník se stává hlavním zdrojem nadhodnoty a také nástrojem v konkurenčním boji. Zvláštní kvalifikace „kognitárního proletáře“ se však podobně jako u manufakturního dělníka stává účinným nástrojem boje s kapitalistou o mzdu i o pracovní dobu, tedy i o množství a kvalitu výstupů, které kognitární dělník s kultivovaným volným časem kapitalistovi přepustí. Musíme

si totiž uvědomit, že jestliže v podmínkách, kdy znalostní činnost představuje určité privilegium v moři klasické manuální činnosti, se „kognitární proletář“ podřizuje kapitalistovi mimovolně a dá se ukolébat takovými faktory, jako je vysoká mzda a určitá míra seberealizace a volnosti, úplně jiná situace nastává v éře, kdy jsou nositelé znalostí hlavní vykořisťovanou silou a dospívá i k určitému uvědomění a organizovanosti. Čím více tedy bude sílit „znalostní“ charakter kapitalismu bude „postmoderní virtuální kapitalista“ muset doplňovat klasické motivační mechanismy jinými nástroji, kterými bude podíl na realizaci vlastnických funkcí, na řízení i na zisku. K realizaci tohoto mohou sloužit počítačové a informační technologie i globální komunikační sítě. Se sílícím vlivem znalostí a jejich skutečných nositelů na výsledky hospodářského procesu se tak objevuje celá řada nových prvků hospodářské demokracie, které mohou být zárodkem skutečně demokratického modelu tržní ekonomiky, který by nemusel nést dědičnou zátěž kapitalismu, která spočívá v koncentraci a omezování přístupu osob, zboží a myšlenek do tržního prostředí.

Všeobecná práce jako každá tvůrčí práce, každý objev, každý vynález, je podmíněna jednak kooperací současníků, jednak využíváním práce předchůdců. Všeobecná práce „pracuje“ v bezprostředním výrobním procesu tak, že v něm působí celá předešlá historie vědeckého poznání a praktického ovládnutí výrobního oboru; přímý a bezprostřední výrobce zde vytváří formy společenství s předchozími generacemi výrobců, s celým lidstvem – a výsledek jeho práce se sám stává součástí historie. Všeobecná práce univerzalizuje člověka logicky i esteticky. Proto k obsahu živé konkrétní vědecké a inženýrsko-konstruktérské práce náleží i takové momenty jako obrazivá schopnost, fantazie, tvořivá racionální intuice atd. Člověk se stává nositelem a zosobněním všeobecné práce tím, že si aktivně osvojuje určitý výsek materiální a duchovní kultury lidstva, čímž roste hodnototvorný potenciál v užité hodnotě kvalifikované pracovní síly. Osvojováním všeobecné práce povyšuje jednotlivec své individuální tvořivé

schopnosti na úroveň tvořivých schopností lidského rodu jako celku – jednatel si tím osvojuje svou lidskou podstatu, již je souhrn společenských vztahů. Ve všeobecné práci se výrobní proces stává praktickou aplikací vědeckých poznatků. Lidská předmětná praxe se zde dostává na úroveň samopohybu a samovývoje jako způsobu existence hmotné substance – vše nejen souvisí se vším, ale i vše se přeměňuje ve vše. Myšlení jako atribut přírodně kosmického celku se tak stává modelem pro zdokonalování myšlení jako aktivní, činné funkce lidského mozku, a proto se činnost lidské hlavy stává všeobecně produktivní silou. Tím, že si lidská osobnost osvojuje všeobecnou práci – především ve smyslu práce vědecké, všeobecné práce ve vrcholně dokonalé míře – stává se i pro myšlení jednotlivce vzorem zdokonalování myšlení jako atribut hmoty pojaté jako substance. Takové myšlenky se objevují v polovině 70. let 20. století, tedy století po Marxovi například v pracích E. V. Iljenkova Dialektičeskaja logika a Myšlenije, kak atribut substancii.

Zkoumání vývoje výrobního procesu na bázi znalosti nebo řečeno jazykem Karla Marxe na bázi „všeobecné práce“ je důležitým nástrojem k pochopení možných budoucích podob hospodářského procesu a orientace rozhodovacího procesu ve společnosti. Je patrné, že znalosti ve spojení se škálou svých fyzických nosičů a nositelů tvoří nevyčerpatelný zdroj kapitálu. Je velkým omylem dnešních marxistů vidět v tomtéž argument pro marxistickou koncepci společenského pokroku. Tento omyl spočívá především v tom, že to, co marxisté nazývají společenským pokrokem plynoucím od prvobytně pospolné společnosti ke společnosti komunistické je velkou fikcí, která není nepodobná křesťanské fikci lineárního času plynoucího od vzkříšení ke spasení. V řadě popularizačních prací, zejména z dob první historické formy socialismu, byly otázky společenského pokroku často odbývány povrchními marxisticko-leninskými frázemi o zespolečenštění výroby jako základní tendenci společenského pokroku a jejich zdůvodnění se pohybovalo převážně v rovině argumentů o

spravedlivosti či nespravedlivosti kapitalistického soukromého vlastnictví. Po pádu takzvané údajné „první historické formy socialismu“ byly pod vlivem postmodernismu otázky společenského pokroku téměř vytěsněny mimo okruh témat, jimiž se solidní věda může zabývat a to i ve většině levicových politických salónů a thinktanků. Praktický probíhající proces přeměny práce ve všeobecnou práci, která má i nutné souvislosti v podobě procesů rozvoje aktivní vlastnické subjektivity pracovníka, znovu otevírá marxistům vracet otázky společenského pokroku mezi velká témata. Bohužel na konci jejich projekce společenského vývoje a „pokroku“ je vždy nutně konec kapitalismu a jeho překonání „druhou historickou fází socialismu“. Marxisté nejsou schopni nebo spíše odmítají pochopit, že bohatství má svůj klíčový zdroj ve znalostech a kapitál je jen fyzicky jen znalostmi na nosičích (včetně člověka) a jako vztah je jen potenciálem možností v těchto znalostech ukrytým. Kapitalismus není ničím jiným než strašidlem, které si sami marxisté stvořili jako protiváhu strašidla komunismu. Toto strašidlo nemohou nikdy porazit, protože je neoddělitelně spjato s jejich cílem komunismem. Marxistické chápání kapitalismu nemá nic společného s definicí Maxe Webera a při pohledu z náležitého odstupu je patrné kapitalismus i komunismus jsou v marxistickém pojetí jen obludnými parodiemi na hospodářský proces a život společnosti vůbec, přičemž tyto parodie jsou na sobě existenčně závislé. Postmoderní marxisté tak přicházejí o možnost anticipovat dál „sine ira et studio“ otázky budoucí podoby společnosti za rámec doby, kterou prožíváme, a dospět k vyššímu filosofickému i praktickému nadhledu na tuto otázku. Přitom se marxistům přímo nabízí teze, řečeno v marxistické terminologii *„že otázka zespolečnění výroby se transformuje z uvažování o vhodnosti soukromého či společenského vlastnictví do sledování samopohybu společnosti jako nejvyšší formy hmoty, kdy teprve v procesu plného zespolečnění lidské činnosti ve formě všeobecné práce, se plně vyjevuje zvláštní kvalita společenské formy hmoty a vytváří se nový základ jejího samopohybu, když všeobecná práce v nejvyšším stupni dokonalosti má ve své*

užitné hodnotě nekonečný hodnototvorný potenciál. To by ovšem pro marxisty znamenalo přiznat, že soukromé vlastnictví není zlo a hlavně to, že kapitál se nedá jen tak vyčerpat, takže konec kapitalismu v jejich pojetí je objektivně v nedohlednu. Marxisté by ovšem také museli přiznat, že objektivní převaha v hospodářském procesu je na straně znalostí a jejich politická zkušenost jim říká, že je nositelé znalostí nikdy do politické hry a k moci demokratickým způsobem ve volbách nevrátí. V Komunistickém manifestu je sice komunismus formulován jako systém, ve kterém je svobodný rozvoj každého jednotlivce podmínkou svobodného rozvoje všech, ale minulá praxe i současná rétorika marxistů varuje každého rozumného člověka, aby tomuto vábení podlehl. Ostatně sami marxisté se k této tezi příliš nehlásí, protože se jim zdá zmatečná a Marx s Engelsem tuto tezi ve svém díle důkladně popřeli. Jestli ovšem lze najít v historii lidského myšlení větu, která na malém prostoru utváří vizi spravedlivého uspořádání společnosti, pak je to určitě tato. Oproti tomu marxisté, zasažení svou „uhlířskou vírou“ ve společenský pokrok jako zákon, vůbec neuvažují o tom, že budoucnost může být právě díky neuvěřitelně vysoké produktivitě „kongnitárního“ kapitálu konstituována jako novodobé otroctví nebo kastovnictví, protože bude narůstat skupina lidí, kteří budou objektivně nepotřební. Nedokážou vidět to, co objektivně dobrého období, které sami nazvali kapitalismem, lidem přineslo.

Vědecky kvalifikovaná pracovní síla a znalosti s ní spojené často přesahují prostou marxistickou logiku fungování trhu, neboť se stává „zbožím – nezbožím“, jehož užitná hodnota již nemůže být měřena směnnou hodnotou, pokud tuto směnnou hodnotu chápeme v klasické podobě – jako společensky nutné náklady na pouhou reprodukci schopnosti pracovat. Z toho plyne, že se úloha člověka jako nositele všeobecné práce nemůže v bezprostředním výrobním procesu vyčerpávat náklady na variabilní kapitál. Kapitalismus je ve stádiu „tekuté modernity“ nucen reagovat i na vyčerpání funkčnosti

hodnotového zákona a přechod od zákona hodnoty k působení zákona ekonomie volného času. Za těchto okolností se znovu vracíme k otázce člověka jako „fixního kapitálu bezprostředního výrobního procesu“. Vědecky kvalifikovaná pracovní síla má ve své užitné hodnotě nekonečnou hodnototvornou kapacitu, přičemž tato užitná hodnota nemůže být měřena klasicky chápanou směnnou hodnotou. Kapitalistický tržní mechanismus řeší rozpor mezi hodnotou a užitnou hodnotou vědecky kvalifikované pracovní síly tím, že se tato užitná hodnota v bezprostředním výrobním procesu odděluje od hodnoty směnné a přeměňuje se v „dodatečný konstantní kapitál v nepředmětné, nevěcné, činné podobě“. Tento „dodatečný“ konstantní fixní kapitál – neboť si uchovává svou užitnou hodnotu a postupně přenáší na výrobní produkt svůj hodnototvorný potenciál – můžeme označit jako cd , který se účastní výrobního procesu spolu s konstantním kapitálem „běžného typu“. Klasický konstantní kapitál můžeme označit jako ck . Hodnotová struktura bezprostředního výrobního procesu pak bude ($ck + cd + v + m$), neboli konstantní kapitál „běžného typu“ + „dodatečný“ konstantní fixní kapitál + variabilní kapitál + nadhodnota. Všeobecná práce v aktivní, činné podobě funguje tedy ve výrobním procesu tak, že se člověk rozděluje na dva produktivní subjekty: na nositele pracovní síly – čili variabilního kapitálu (jako součásti oběžného kapitálu) – a nositele „dodatečného“ konstantního, fixního kapitálu. „Znalostní“ kapitál, který investuje do „průmyslu“ rozvoje lidských schopností (může jej institucionálně představovat například příslušný kapitálový investiční fond), si „dodatečný“ konstantní fixní kapitál přivlastňuje vlastně zadarmo.

„Dodatečný“ konstantní kapitál má svého „naturálního“ nositele, který je součástí výrobních sil. Marxisté by řekli, že jsou to tvořivé individuální schopnosti a schopnosti získané díky specializaci a kooperaci vědecké práce v rámci malých týmů jako samostatných organizačních jednotek. Tento naturální nositel však není optimálním nositelem kapitálového vztahu, se kterým se

dostává do stále výraznějších rozporů, ale má značné potence, pokud jde o rozvinutí vztahů vlastnického spolurozhodování zaměstnanců. Je daleko jednodušší si uvědomit, že konečným nositelem dodatečného konstantního kapitálu jsou znalosti uložené na celé řadě fyzických nosičů a potom je to lidský jedinec. Je jistě důležité, kolik lidských jednotlivců takové znalosti sdílí, ale základní jednotkou z hlediska hospodářského procesu je vždy jeden celý člověk jako bytost. Je možno konstatovat, že ve výrobě založené na informačních sítích a tvořivé činnosti vědeckých týmů přestává hrát kapitalistické vlastnictví a z něj vyplývající jednotné velení kapitalisty tu roli, kterou hrálo např. v prosté kooperaci, manufakturní nebo strojové výrobě.

Právě toto ovládání práce a lidských znalostí ztělesněné v rozbujelých manažerských strukturách se stává významnou překážkou využití sil všeobecné práce, včetně dodatečného konstantního kapitálu. Řídící aparát se totiž ve stále větším měřítku osamostatňuje a odděluje od logiky čistě vlastnického jednání a získává určité rysy, které měl řídící aparát první historické formy socialismu. K těmto rysům patří především absolutizace lokální logiky řídicích štábů, pro něž se ústředním motivem jednání stává vlastní udržení a sladění s logikou řídicích štábů ostatních, nadřízených, paralelních a podřízených. Vytváří se zvláštní formální a samoúčelná „firemní logika“, ne nepodobná těm případům, kdy aparát v rámci tzv. reálného socialismu pracoval pro čárku a místo skutečné ekonomické racionality prováděl fiktivní operace „jako“, projevující se např. v produkci neefektivního nebo neprodejného zboží. Tato formální firemní logika opírající se o uměle vytvořený systém rituálních pseudoaktivit, nejen není s to uvolňovat dostatečný prostor pro aktivitu, kvalifikaci a tvořivost zaměstnanců, ale není ani dostatečně s to sledovat logiku hromadění zisku, mimo tu jeho podobu, na které záleží manažerská odměna.

Na straně druhé existují v rámci manažerských struktur rovněž již výše zmiňované vysoce sofistické způsoby ovládání člověka jako bytosti a

manipulace s ním jako zdroje znalostí bez toho, že by ho bylo třeba vnímat a hlavně saturovat jako lidskou bytost. To úzce souvisí s procesem současné, často násilné privatizace společných statků, „commons“. Jde o přivlastňování si statků kulturních, včetně výdobytků v podobě sociálního státu, dále o ovládnutí životního prostředí pomocí institutu vlastnictví a zejména o zasahování do vnitřního prostředí člověka. Proces ovládnutí znalostí prostřednictvím jurisdikcí, médií a manažerských struktur má nebezpečnou tendenci k novodobé podobě otroctví, k tomu stavu lidského jedince, čemu se říká „homo sacer“. Je to dáno nikoliv svobodným šířením znalostí, ale právě jejich ukryváním, popíráním, manipulací a koncentrací v rukách úzkého okruhu elit. Toto ovšem není otázka kapitalismu nebo dokonce trhu, ale jejich popření, protože trh musí stát na svobodné a bezpečné směně a to se musí především a právě týkat znalostí.

Již jsme se zmínili o tom, že v bezprostředním výrobním procesu funguje jak tradiční konstantní kapitál, tak i konstantní kapitál „dodatečný“. Člověk jako nositel pracovní síly se podřizuje oběma formám konstantního kapitálu, což způsobuje, že výsledná masa nadhodnoty se utváří ze dvou složek: ze základní nadhodnoty, jež se tvoří z podřízení pracovní síly klasickému konstantnímu kapitálu a z nadhodnoty „dodatečné“, která vzniká z podřízení pracovní síly „dodatečnému“ konstantnímu kapitálu. To znamená, že $[m = (m_z + m_d)]$ a celková hodnotová struktura výrobního procesu bude $(c_k + c_d + v + m_z + m_d)$. Z toho lze také pochopit, proč jsou u kvalifikované práce – a zvláště pak práce vědecky kvalifikované – nižší náklady na jednotku vyrobené nadhodnoty než u práce nekvalifikované, proč je tedy kvalifikovaná práce „úrodnějším polem“ na výrobu nadhodnoty než práce nekvalifikovaná. A také je možné porozumět oné tendenci k úspoře nákladů na klasický konstantní kapitál, která v globalizovaném kapitalismu souvisí s investičními projekty „kognitárního“ kapitálu. Problém je ale v tom, že lze-li určit masu a míru základní nadhodnoty, neboť je možné stanovit technickou výkonnost klasického konstantního kapitálu

i produktivitu konkrétní živé práce v běžném smyslu, není možné přesně stanovit masu a míru „dodatečné“ nadhodnoty, neboť není ani možné určit objem a velikost „dodatečného“ konstantního kapitálu, přesně charakterizovat jeho užitnou kvalitu a „technickou výkonnost“. Tak jako nelze přesně stanovit produktivitu živé, konkrétní a společné práce, pokud se stává nositelkou všeobecné práce ve vrcholném stupni dokonalosti. Znovu se zde přímo nabízí konstatování, že objem a velikost „dodatečného“ konstantního kapitálu jsou nekonečné. Samozřejmě odpověď zní ano, ale to neznamená, že díky tomu lze ten klasický konstantní kapitál ve vzorci zanedbat, jak je to v matematice obvyklé. Bez onoho klasického konstantního kapitálu by totiž žádná nová hodnota nemohla vzniknout. Ať již je rozdíl ve velikosti obou komponent konstantního kapitálu jakkoliv veliký ani jednu nelze pominout. V konečné fázi totiž o výsledku celého výrobního procesu nerozhodují znalosti, ale konečným předpokladem úspěchu je dovednost, schopnost dosáhnout skutečné změny prostředí a tuto dokázat na delší časový úsek zafixovat.

Z výše uvedeného plyne, že narážejí-li na sebe v podmínkách volné konkurence globalizovaného kapitalismu a za podmínek stále výrazněji převládající všeobecné práce stejně objemově velké investované „znalostní“ kapitály, nelze u nich zaručit stejnou míru celkové nadhodnoty. Masa a míra nadhodnoty může být až nekonečná. To sebou nese novou etapu globálního kapitalismu, než je ta, ve které se nacházíme dnes a ve které dochází k určité obdobě kapitalismu volné soutěže a k přerozdělování zisku mezi odvětvími a kapitály do podoby určitého „průměrného monopolního zisku“, stejného u stejně velkých a stejně pohyblivých kapitálů. V globálním kapitalismu založeném na převládnutí všeobecné práce naopak jako by se obnovovaly počátky monopolního kapitalismu, kdy se zejména monopol nízkých výrobních nákladů spojený s určitou minimální velikostí kapitálu stal hrobařem všeobecného průměrného zisku z Marxovy éry. Stejně tak v námi prognózovaném období, které vystřídává

současný stav globálního kapitalismu, se charakter jednotlivých kapitálů provozovaných na bázi nevypočitatelně „úrodné“ všeobecné práce stává natolik specifickou záležitostí, že se vyrovnávání zisku stejně pohyblivých kapitálů na jakýsi průměrný zisk nekoná a v kapitalistické konkurenci se objevuje složitá diferenciaci podle různé „úrodnosti“ znalostní práce.

„Kognitární“ kapitalisté, jsou-li ovšem ještě vůbec nějakí, investují do rozvoje lidských schopností a výsledkem těchto investičních programů je produkce vědecky kvalifikované pracovní síly, u níž dochází k rozdělení úlohy člověka v bezprostředním výrobním procesu na nositele variabilního kapitálu a nositele „dodatečného“ konstantního kapitálu. Konstantní kapitál v nepředmětné a nevěcné, aktivně činnostní formě pak dále funguje především v oblasti vědeckotechnického pokroku a přenášení jeho špičkových výsledků do výrobní praxe – to znamená například při výrobě programové informace jako zboží, nebo při výzkumu, vývoji a výrobním použití převratných technických vynálezů a zavádění nových špičkových technologií. Pro novodobé marxisty je otázkou pro teorii pracovní hodnoty, jak toto fungování probíhá. Ani tato teorie však nemůže nikdy popsat realitu spočívající v tom, že v pásmu vysokých zisků a rent, které přinášejí úspěšné aplikace znalostí, žádná teorie neplatí, protože každá špičková aplikace je unikátem a ta která, je opakovatelná, není špičková. I proto dokázal socialismus zahubit například slibně se rozvíjející počítačové technologie, stačilo k tomu to, že nezapadaly do marxisticko-leninských schémat pouček a vzorců. Zejména pak do poučky, že kybernetika je buržoasní pavěda, která odvádí dělnickou třídu od jejich revolučních ideálů. Když se i v rámci tohoto ideového dogmatu, podařilo v Československu postavit v padesátých letech polovodičový počítač, který byl světovou špičkou ve svém oboru, nařídili ho marxisticko-leninští teoretici svým stranickým spolubojovníkům raději zničit, aby neutrpěla čistota dogmatu.

Vraťme se proto znovu k výše naznačené tezi o dvou složkách hodnoty i nadhodnoty při výrobě vědecko-technického „zboží“ a zavádění nové techniky. Musíme však do těchto úvah přibrat i variabilní kapitál. Jednu složku celkové hodnoty produktu všeobecné práce tedy představuje klasický konstantní kapitál, klasicky vypočítaný variabilní kapitál představující reprodukci spotřebované pracovní síly a určitá základní nadhodnota, která by byla dosažena při klasické součinnosti pracovní síly s výrobními prostředky. Druhou složku představuje již zmíněný dodatečný konstantní kapitál ve formě poznatků a schopností a stejně tak zmíněná mimořádná nadhodnota daná zvláštní „úrodností“ vykořisťované pracovní síly. Součástí této druhé složky však zřejmě je i dodatečný variabilní kapitál vypočítaný jako určitá kognitární renta -určitá mimořádná úhrada tvořivé schopnosti pracovníků v daných tržních podmínkách čili určení jakési společensky uznávané míry bezplatného přivlastňování si volného času kapitalistou.

Učiňme však další krok. Dvě složky má zřejmě i užitná hodnota produktu všeobecné práce. Kromě obvyklé schopnosti uspokojovat určitou potřebu je to také schopnost stimulovat mimořádný tvořivý výkon, který má výše uvedené hodnotové souvislosti. Právě tato nová složka užitné hodnoty spojená s všeobecnou prací bude v nastupující etapě vývoje globálního kapitalismu přitahovat zvláštní zájem kapitálu. Pro podnikání „kognitárního“ kapitálu totiž tak zcela neplatí poučka klasické marxistické politické ekonomie, že v kapitalismu není cílem výroby užitná hodnota produktu, nýbrž maximalizace masy a míry nadhodnoty, jež se realizuje v zisk. Kognitární kapitál totiž při sledování svého prvořadého cíle – maximálního zisku – bude muset brát v úvahu nevypočitatelnost tvořivých schopností kognitárního pracovníka, což ho bude nutit zajímat se o zmíněnou druhou složku užitné hodnoty, samozřejmě při plném respektování složky první vyjadřující určitou strukturu potřeb účastníků tržního mechanismu. Původní, Marxem popisovaná lhostejnost kapitálu k

naturální podobě výrobků a práce vezme za své. Kognitární kapitál, a to je stále významnější část kapitálu, bude ve své honbě za mimořádnou nadhodnotou vyhledávat takové oblasti vynakládání všeobecné práce, které již svou podobou konkrétní práce budou mimořádně motivovat k překračování hranice mezi pracovní dobou a volným časem a k ždímání tvořivých potencií znalostního pracovníka. I z toho důvodu je „znalostní“ kapitál „nejpokrokovější“ formou kapitálu a v jeho nitru se tají zárodky „postkapitalistického“ způsobu výroby. Ten bude buď skutečně demokratický a svobodný nebo skutečně nedemokratický a pro většinu bude znamenat novodobé otroctví. Klíčem k odpovědi na otázku, která alternativa se uskuteční, je odpověď na otázku, zda budou znalosti spíše sloužit k poznání reality nebo k manipulaci s ní.

Proces výroby softwarového zboží i proces vývoje a výroby nové techniky a technologie má – alespoň si to zatím myslíme – stejný pramen zisku z rozdílu mezi společensky nutnými a individuálními výrobními náklady. Globalizovaný „cognitariátní“ kapitál se pak dále snaží vytloukat například při výrobě softwarového zboží další, dodatečný a mimořádný zisk volným pohybem po planetě: namísto práce programátorů amerických vykořisťuje kupříkladu práci programátorů indických, jež je stejně kvalitní a zároveň lacinější, a pak realizuje softwarové zboží ve Spojených státech, kde je vyšší masová peněžní koupěschopná poptávka. Zdaleka nejde jen o manipulaci názorů lidí, jde i o významný posun ekonomického paradigmatu liberálního kapitalismu a to posunu od zisku k rentě. Renta je v tomto smyslu státem a jeho zákonodárci, ovládanými loutkáři, právně ošetřené a mocensky podepřené kolektivní šilenství, které vyvolávají a dávkují krysaři. Krásným příkladem tohoto je příběh společnosti Microsoft, která nemá ani nejlepší software, možná ani nejlepší tvůrce software a určitě nemá ani nejlepší ceny. Přesto pobírá ohromnou rentu pocházející ze skutečnosti, že se stala právně a mocensky uznávaným standardem. Microsoft by byl bez jurisdikce USA, která dokáže Microsoftu tuto

pozici zachovat, možná už dávno v bankrotu, protože jeho partikulární produkce je daleko méně konkurenceschopná než jeho celková pozice. Jakkoliv tedy logika liberálního kapitalismu směřuje k deteritorializaci, nomádství, deregulaci především v rovině proklamací, pak jeho praxe stojí na stále agresivnějších intervencích státních jurisdikcí do individuální svobody rozhodování. Jde o jediné. Jde o to, jak zafixovat příjmy z ještě nedávno veřejných území, dobytých tržními mechanismy a zejména penězi, do podoby pravidelného důchodu, jakéhosi poplatku, svým charakterem snad dokonce více reparace než renty. Volání po minimálním státu je z podstatné části jenom voláním po větším snadném příjmu z renty, kterou stát bude platit soukromým dodavatelům za svou neschopnost a impotenci. Dobývání veřejného prostoru probíhá prostřednictvím utváření tržních neboli klientských vztahů tam, kde až donedávna platily jiné formy vyjádření důvěry než platba penězi. To platí zejména o školství, zdravotnictví, bezpečnosti a justici. Důležitost státu jako inkasního místa pro soukromý sektor a zároveň místa, ze kterého jsou masy lidí jako daňových poplatníků a zdrojů vyplácených rent udržovány ve strachu a disciplíně paradoxně roste. Znovu se ukazuje, jak se ve svých prognózách společenského vývoje mýlili teoretikové marxismu-leninismu, o otcích zakladatelích nemluvě.

Realizace nekonečného hodnototvorného potenciálu znalostí a vědecky kvalifikované pracovní síly vyžaduje růst makroekonomické peněžní koupěschopné poptávky, proti čemuž ovšem působí tendence globalizovaného kapitalismu stlačovat hodnotu a cenu i všeobecné práce. Každý společenský systém si bude vlastně zadarmo přivlastňovat nekonečný hodnototvorný potenciál vědecky kvalifikované pracovní síly, klíčem k odlišnosti je ovšem jeho distribuce a využití k tomu, co staří Řekové nazývali „eudaimoniá“ – obecné blaho, celospolečenské dobro. Tvořivé schopnosti lidské společnosti nepřestanou mít nikdy povahu skutečného potenciálu nebo kapitálu, ale přestanou být kapitálem odcizeným v marxistickém smyslu slova. „Průmysl“

rozvoje lidských schopností je pak tou oblastí rozvoje společenských výrobních sil, jejíž masové rozvíjení – například cestou kapitálového investování do „lidského“ kapitálu – povede nutně, zákonitě a definitivně za hranice kapitalistického výrobního způsobu. Zůstává ovšem otázkou, zda se bude jednat o společenský pokrok ve smyslu Marxovy myšlenky, která je kvintesencí dialekticko-materialistického pojetí zákonitostí společenského vývoje: totiž, že *žádná společenskoekonomická formace neodchází z dějinného jeviště dříve, než byla rozvinula všechny výrobní síly, jež držímaji v jejím lůně.*

Marxova velká iluze, že našel zákonitosti společenského vývoje, živená jeho ideologickými a politickými následovníky, stála ve dvacátém století životy desítek miliónů lidí. Nezapomínejme na to, že Marx viděl cestu ke společenskému pokroku v odstranění soukromého vlastnictví a této vědecké myšlenky, ve skutečnosti manipulace, se dopustil na základě toho, aby ospravedlnil násilí většiny na menšině. Lenin se svým bolševismem tuto manipulaci a rodící se dogma doplnil jasným dogmatem, že většina má pravdu a že o pravdě lze hlasovat. Toto dogma se jmenovalo demokratický centralismus. Tím se podařilo v socialismu zcela vymýtit trh jako místo svobodného střetu hodnot za určitých předem stanovených pravidel. Nikoliv náhodou socialismus brutálně potlačil také parlamentní a univerzitní svobody a zničil kláštery. Reálný socialismus však ani ve svých nejbrutálnějších podobách nemohl vymýtit ze společnosti směnu jako samu podstatu života. Tržní hospodářství je věčné a že stojí na svobodné tržní výměně znalostí, které se mění v dovednosti a schopnost měnit svět. Stejně tak zůstane věčným pojem kapitál, jako potenciál našeho prostředí přinášet užitek a nabývat směnné hodnoty, pokud se pro něj nenajde nějaký jiný lepší výraz v rámci odmítnutí toho období tržního hospodářství, které aktuálně nese název kapitalismus a které je definováno Maxem Weberem, который писал, что „Капитализм, безусловно, тождествен стремлению к наживе в рамках непрерывного действующего

рационального капиталистического предприятия, к непрерывно возрождающейся прибыли, к рентабельности... Капиталистическим мы здесь будем называть такое ведение хозяйства, которое обосновано на ожидании прибыли посредством использования возможностей обмена, то есть мирного (формально) приобретения.“ Таким образом, капитализм, возникая на основе товарно-денежных отношений, опираясь на адекватную ему техническую базу - индустриальное производство, распространяет рыночные отношения на все факторы производства: труд, землю, знания, предпринимательство и все формы капитала: промышленный, торговый, финансовый, банковский. Но, как мы уже подчеркнули это все только разные халаты и вехикулы, которые на себя приобретают знания, чтобы могли участвовать в реальном мире и обмене. Следует особо подчеркнуть, что понятие капитализм значительно шире понятия рыночная экономика. Мы разделяем точку зрения М. Новака, который утверждает, что когда мы начинаем говорить о капитализме, то „речь идет о трех развивающихся системах, функционирующих как единое целое: демократической политике, экономике, основанной на рынке и мотивации, а также плюралистической, в высшей степени либеральной системе ценностей.“

Kapitalismus ve své současné podobě trpí především deficitem demokracie a svobody ve všech třech „novakovských“ komponentách. Politika je manipulována směrem od demokracie ve jménu získání a udržení moci, ekonomika je podobně manipulována od volné soutěže a rozdílné míry zisku k silou vynucené rentě pro reprezentanty elit a almužně pro ty, kteří moc nemají, a hodnoty už nejsou liberální, ale prostě už na nich nezáleží. To vše je důsledkem falešné víry v to, že trhy svou podstatou samy, bez vnějšího zásahu směřují k rovnováze. Tato víra protlačovaná do našeho podvědomí nejen masmédií, ale i primitivními malůvkami a scholastickými poučkami na prvních

stranách ekonomických učebnic z nás učinila fatalisty v tom smyslu, že když je špatně, tak se máme těšit na lepší časy, které prostě musí přijít a budou ještě lepší než ty předešlé dobré časy. Tato víra postavila kapitalismus do role dalšího hluboce profánního systému vedle reálného socialismu s jeho vírou ve společenský pokrok bez krizí a světlou budoucností komunismu. Tato víra zbavila kapitalismus nejen tolik potřebné regulace a toho, čemu říkáme politická ekonomie, ale během dvaceti let tato víra uvrhla Západ do ohromné, finanční, ekonomické, politické, ale především morální krize. Obnova společenského řádu a budoucnost tedy spočívá v morální obnově společnosti a ta je možná pouze tam, kde svobodný rozvoj každého jednotlivce bude podmínkou svobodného rozvoje všech. Budoucnost neleží ani v komunismu ani v jakémkoliv kapitalismu. Budoucnost spočívá ve skutečně demokratickém a otevřeném tržním hospodářství, které bude nutně odrážet celkové poměry v demokratické a otevřené společnosti, pro kterou bude vytvářet nové hodnoty. Taková společnost ovšem může vzniknout jedině na základě svobodné výměny znalostí mezi svobodnými lidmi, kteří si budou vážit pravdy a budou jí dávat přednost před manipulací. Alternativou je novodobé otroctví, kastovníctví a rozpad společnosti do vzájemně neprůchodných sociálních světů. Předobrazem Západu budoucnosti pak bude nejspíše dnešní Indie. Odpověď na otázku, jak je možné, že lidé nekladou takové alternativě masový odpor, spočívá v manipulaci s pojmem střední třída a většinovým přesvědčením lidí, že právě oni budou v budoucím společenském uspořádání bráhmany a nikoliv párii nebo dětmi slunce. Předzvěstí nové společnosti bez potřeby poznání je aktuální vědecký diskurs, který je plný bezalternativních řešení a doporučení vědeckých kapacit z oblasti ekonomie, ekologie a sociologie. Příkladem může být neustálé zvyšování zadlužování jako řešení dluhu, pokračující odstraňování regulací trhu, jako výraz víry v to, že se neregulovaný trh vrátí k jakési plodné rovnováze, vědecké zdůvodňování globálního oteplování a možnost jeho ovlivňování. To vše má jednoho velice prostého jmenovatele. Vědecké zdůvodnění nutnosti zvyšování

veřejných výdajů pro soukromé dodavatele veřejných služeb, kombinovaných s přenášením viny za společenská i přírodní kataklyzmata na daňové poplatníky a zejména na nezaměstnané.

Znalosti jsou zdrojem dobra, pokud přispívají k poznání reality a hledání pravdy, a jsou nástrojem zla, pokud slouží k manipulaci reality a tvorbě záměrných lží. K obojímu jsou stejně vhodné a v obou směrech jsou stejně účinné. Záleží jen na každém člověku, jak se svými znalostmi nakládá a jak přijímá znalosti druhých. Znovu si připomeňme jenom ty největší manipulace realitou v posledním desetiletí a jejich ekonomické dopady. Nebezpečí terorismu, globální oteplování a světová pandemie chřipky. Přes veškerá tato zdánlivá vítězství manipulací realitou nad jejím poznáváním je jejich cena příliš vysoká a platí za ně nejen dolních sedm miliard, ale i horních sedm tisíc. Ti platí především tím, že začínají v současné krizi ztrácet svou obtížně budovanou zdánlivou všemocnost, protože je patrné, že důsledky jejich manipulací s realitou začínají dopadat i na ně samotné. Elity tedy nejsou všemocné, jsou zranitelné tak jako my všichni. Jejich zranitelnost spočívá v tom, že si myslí, že nepotřebují pravdu, protože si ji samy vytvářejí. Že si dokázaly vytvořit svůj dokonalý svět. To je omyl, který musí nutně vést k jejich zániku. Znalosti jsou přes veškerý svůj manipulační potenciál přece jenom nakonec součástí skutečné a nikoliv virtuální reality. I proto vždy byly, jsou a budou klíčovým výrobním faktorem, skutečným základem nových hodnot.